

De Retorica van de Dialoog

Door Andrew Sutjahjo

Wij leven in een complexe, doch simpele wereld. Wij leven in een wereld waarin mensen die schijnbaar totaal van elkaar verschillen, toch hetzelfde zijn en waarin mensen die hetzelfde lijken, toch veel verschillen. Wij leven in een wereld waarin schijnbaar tegengestelde vakgebieden, inzichten in de ander waarborgen. In deze wereld proberen wij de complexiteit te begrijpen en het simpele in te zien. In deze wereld proberen wij beelden van elkaar te creëren die dichtbij de werkelijkheid komen. Maar dat gaat soms fout.

De aanslagen in New York op 11 september 2001 deden de wereld schudden op haar grondvesten. Ook Rotterdam werd opgeschrikt. Van het ene op het andere moment leken bevolkingsgroepen lijnrecht tegenover elkaar te staan. Op de avond van 11 september gingen Marokkaanse jongens in Rotterdam juichend de straat op. Hoe gaan we nu verder?, was hierna de vraag. Hoe blijven we met elkaar in gesprek? De weken en maanden daarna kwamen maatschappelijke organisaties uit Rotterdam bijeen in het stadhuis om samen over de toekomst na te denken. Hier ontstond het idee van de Dag van de Dialoog: een dag waarop mensen met allerlei achtergronden met elkaar kennismaken en persoonlijke, diepgaande gesprekken voeren. Zonder dat daar iets uit hoeft te komen.¹

Meer dan negen jaar later is de dag van de dialoog uitgebreid naar de week van de dialoog. Dit jaar trokken er van 1-7 November 15.000 man naar 1500 tafels in 69 steden, dorpen, en zelfs treinen om mee te doen aan een dialoog. Wat is een dialoog en wat voor effecten heeft een dialoog op hun deelnemers? We gaan hier proberen om dit met behulp van de retorica te begrijpen.

De retorica heeft vaak de connotatie van het manipuleren van een ander zodat de ander overtuigd wordt door wat jij overbrengt, dat het de kunst van het overtuigen is. Hoewel dit een kern van waarheid bevat, is dit niet het hele verhaal van wat retorica inhoudt. De retorica kan worden gezien als een gereedschapskist van technieken en methodes van het communiceren die verwerkt kunnen worden zodat anderen opwarmen naar je, of inderdaad overtuigt raken door jou. Maar de retorica heeft nog steeds de hoogste bedoelingen.

De Retorica is er om mensen dichterbij de waarheid te laten komen. Door bekwaamheid te creëren met de kracht van het overtuigen, zodat men in kan zien wanneer een bepaald stuk gereedschap gebruikt wordt om mensen te beïnvloeden, en dat kunnen tegengaan. Om in te kunnen zien wat voor soort gereedschap op hun heeft ingewerkt en of hun overtuigingen op de juiste manier tot stand zijn gekomen.

Dit kan alleen gepoogd worden als je mensen kunt begrijpen. Er moet inzicht komen in wat een bepaald persoon of groep van mensen raakt, er moet inzicht komen in wat hun cultuur is en wat de verborgen onderstellingen van deze mensen zijn.

¹ Slenders et al. (2006)

Een discourse community is een groep mensen die geraakt worden door hetzelfde stukje cultuur. Zo heeft bijvoorbeeld een persoon die in de wetenschappelijke discourse community zit, meer vertrouwen in informatie die objectief en repliceerbaar is dan de gemiddelde andere persoon. Er is sprake van een eigen gedeelde taal waar sommige woorden meer impact hebben op mensen binnen de discourse community, alles wordt net een stukje anders begrepen door de context van methodes, gewoontes of levensbeschouwingen. Een discourse community is niet mutueel exclusief, je kan als persoon deel uitmaken van veel discourse communities.

Vanuit dit vakgebied, gaan we onderzoeken wat voor technieken en methodes verwerkt worden in de dialoog en om te analyseren wat voor effecten deze hebben op de interactie.

Wat de dialoog verschillend maakt van andere soorten van communicaties, zoals debatteren, discusseren en presentaties, wordt meteen duidelijk gemaakt aan het begin van elk dialoog. Bij een dialoog gaat het niet om het overtuigen, het gaat niet om wie de populairdere mening heeft of kan verkrijgen, ook gaat het niet om het verkrijgen van informatie van een persoon die het beter weet. Hoewel deze gespreksvormen zeker waarde creëren, heeft de dialoog een ander doel voor ogen.

In de dialoog gaat het om het gezamenlijk uitwisselen en onderzoeken van ervaringen, en hierdoor gezamenlijk wijzer te worden. Waarbij er geen eisen worden gesteld aan de uitkomst van het dialoog.

Dit wordt in de context van de Dag van de Dialoog, gedaan met 6-8 mensen waarmee de deelnemers normaal niet snel in aanraking zouden komen.

Het raamwerk van de dialoog bestaat uit de regels die gehanteerd worden tijdens de dialoog. De mensen in dialoog lopen dan vier vragen door die opgedeeld zijn in kennismaking, ervaringen delen, dromen en doen. Hierbij ligt de nadruk vooral op de ervaringen delen. Gedurende de dialoog houdt de dialoogleider zich bezig met het stimuleren van de deelnemers om een echt gesprek met elkaar aan te gaan, waarbij de regels gewaarborgd blijven.

Aan het begin van elke dialoog worden de gespreksregels doorgenomen. Elk van deze regels heeft een effect op hoe mensen met elkaar omgaan in de dialoog. Omdat deze regels doorgenomen worden en er gevraagd wordt of het duidelijk is wat deze regels betekenen, voelt het aan alsof de personen een mondeling contract met elkaar opstellen. Zij komen met elkaar overeen hoe ze met elkaar omgaan. Omdat het aanvoelt als een mondeling contract kan er, als het een keer fout gaat en spanningen hoger oplopen, weer aangehaald worden op deze regels zodat de dialoog vlot verloopt.

- Laat de ander zijn/haar verhaal vertellen.
- Waardeer het verhaal van anderen, oordeel niet.
- Wees nieuwsgierig naar de verhalen van anderen.
- Sta stiltes toe als mensen even na moeten denken.
- Spreek vanuit jezelf, niet over algemeenheden ('ik vind' i.p.v. 'men zegt').
- Vraag toelichting als er toch algemeenheden op tafel komen.

•Behandel elkaar met respect en vriendelijkheid.

Deze regels hebben een groot effect op hoe mensen dit gesprek in gaan. De mensen die spreken krijgen duidelijkheid over wat voor een soort publiek zij voor zich hebben. Daarbij weten de mensen die op dat moment niet aan het woord zijn, wat er verwacht wordt van hen als publiek. Dit heeft ook een grote invloed op de manier waarop mensen met elkaar omgaan.

Door deze regels voelt de spreker zich alsof hij ook echt gehoord wordt, hij komt meer op zijn gemak en het voelt voor hem aan alsof hij alles kan zeggen wat hij wil, binnen de regels.

Door deze regels krijgt het publiek een ander beeld van de spreker, door de regels wordt er minder getwijfeld aan het ethos en pathos van de spreker.

Tijdens een discussie of debat heeft men vaak het gevoel dat er altijd tijdens zijn of haar redevoering gezocht wordt naar een punt waar hij fout zit. Of dat er door de ander gezocht wordt naar een punt waaraan zij hun eigen verhaal kunnen verbinden. Er wordt alleen selectief geluisterd naar het verhaal wat gehouden wordt. Omdat er van tevoren overeengekomen is dat er tijdens een verhaal waardierend en nieuwsgierig geluisterd wordt, komt dit ook over tot de spreker en de luisteraar.

Deze nieuwsgierigheid en waardering is belangrijk voor de mens. Wij zijn sociale wezens. Dat er naar ons geluisterd wordt en dat anderen interesse hebben in wat wij te vertellen hebben, heeft een intrinsieke waarde. Wij voelen ons goed als er naar ons geluisterd wordt, en wij hebben hier veelal een tekort aan. Waarom zou er anders een compliment bestaan als 'wat kan jij goed luisteren'?

Behalve dat de ander waardierend en nieuwsgierig aan het luisteren is, wordt de spreker ook gerustgesteld door het impliciete feit dat hij op zijn eigen tempo en op zijn eigen manier mag gaan praten. Hij mag ook best even stil zijn en wat langer nadenken over wat hij gaat zeggen.

Spreken vanuit jezelf is een zeer belangrijke regel en deze heeft ook zijn effecten op zowel de spreker als publiek.

Het spreken vanuit jezelf is, in vergelijking met bijvoorbeeld de oude Grieken, veel minder geworden. In het huidige discourse community van wetenschappelijkheid, wordt er meer waarde gehecht aan objectiviteit en repliceerbaarheid. Omdat de wetenschap een grotere rol is gaan spelen in ons leven, zijn de waardes die gebruikt worden in de methodiek van de wetenschap haar sporen ook gaan nalaten in andere delen van ons leven. De methode van het voorstellen van een objectief weerlegbare hypothese en die op de proef stellen, heeft ervoor gezorgd dat abstractere en objectievere communicatie de voorkeur krijgt.

Hierdoor is er vaak een houding aangenomen waarbij aan subjectieve ervaringen minder waarde wordt gehecht dan aan abstractere meningen. Er wordt veel meer waarde gehecht aan een argument dat begint met "men zegt", dan een argument dat begint met "ik vind".

Hoewel deze objectieve kijk op het communiceren zijn voordelen en plaats heeft, blijft er te weinig ruimte over voor de subjectieve ervaringen terwijl die ook zijn voordelen heeft.

Het spreken vanuit jezelf heeft ook een invloed op je publiek.

Ethos is een term binnen de retorica die beschrijft hoe een publiek een goede indruk toeschrijft aan een persoon. Volgens Aristoteles hangt dit van drie deelindrukken af: maakt de persoon een deskundige, eerlijke en ons welgezinde indruk?

Als we ervan uitgaan dat alle regels van de dialoog gevolgd worden, dan zou er niks mis zijn met het ethos. Als de persoon vanuit zijn persoonlijke ervaringen verteld, dan zal hij daarover deskundig zijn, want wie kan er beter vertellen over een ervaring dan de persoon die hem zelf ervaren heeft?

Het wordt daarmee ook een eerlijk verhaal. Mensen willen hun eigen ervaringen delen en gehoord worden. In een andere setting zou er waarschijnlijk minder naar je geluisterd worden als je vanuit je eigen subjectieve ervaring zou spreken. Maar tijdens een dialoog is er van tevoren afgesproken om iemand zijn verhaal te laten vertellen, er nieuwsgierig naar te zijn en het te waarderen. Als je weet dat je gehoord wordt, waarom zou je dan niet eerlijk, vanuit je eigen ervaringen vertellen?

Bovendien is het verhaal welgezend. Er is weer van tevoren afgesproken dat er geen eisen worden gesteld aan de uitkomst van de dialoog. Het gaat hier niet om het overtuigen van anderen, maar om ervaringen te delen en te onderzoeken. Om er zo gezamenlijk wijzer van te worden. Ieder persoonlijk verhaal voegt wat toe aan de dialoog en is dus welgezend.

Pathos is ook een term uit de retorica die het gebruik van emotie beschrijft om de ander over te halen. Hoewel dit hier niet geheel van toepassing is, zijn er wel aspecten van emotie die hier wel van toepassing zijn.

Inlevingsvermogen is hier het belangrijkste begrip. Omdat de verhalen die verteld worden vanuit een persoonlijk perspectief komen, is er altijd enigszins sprake van inlevingsvermogen. Wij zijn sociale wezens en wij zijn in bezit van spiegelneuronen. Dit zijn neuronen die actief worden wanneer wij iemand anders iets zien doen, of wanneer we onszelf dat inbeelden. Deze neuronen laten dan de neuronen vuren die actief worden als wij zelf die actie maken. Dit geldt ook voor emoties. Wanneer een persoonlijk verhaal verteld wordt, kunnen wij ons beter en sneller inbeelden wat er met de ander gebeurt op emotioneel niveau. Wij leven ons bij een persoonlijk verhaal sneller in met de ander dan wanneer er bijvoorbeeld argumenten ten sprake komen.

Behalve het inleven in de ander, krijgen we ook meer respect voor de ander. In onze huidige maatschappij is het niet normaal om ons zo bloot te stellen aan andere personen. Vooral niet aan mensen die we pas net ontmoet hebben en waarmee we normaal niet snel in aanraking zouden komen. Hoewel de methodiek van de dialoog zich ontleent aan het stimuleren van ervaringen delen, hebben we toch in ons achterhoofd zitten dat het moed vergt om zoiets persoonlijks te delen. Wanneer we meningen met elkaar delen hebben we nog de mogelijkheid om onze meningen te veranderen. Om een ervaring met een ander te delen, iets wat niet zomaar veranderd kan worden, vergt moed.

Deze gespreksregels creëren een veilige en open omgeving waardoor een broedplaats ontstaat voor het delen van eigen ervaringen.

Aristoteles heeft de term topon (topos) bedacht. Hiermee wordt een vindplaats van argumenten bedoeld. Een van de bekendste hiervan is het syllogisme, deze heeft gronden in de logica. In een syllogisme worden twee premissen bij elkaar gezet en

vanuit deze twee premissen wordt er een conclusie getrokken.
Een bekend voorbeeld hiervan gaat over kippen:
Alle vogels hebben vleugels. Kippen zijn vogels. Dus kippen hebben vleugels.
Als alle twee de premissen waar zijn, dan moet de conclusie ook waar zijn.

In de retorica en in het alledaags leven, worden deze premissen niet altijd volledig uitgesproken en wordt vaak de conclusie eerst geplaatst. Dit wordt in de retorica een enthymeem genoemd. In het voorbeeld zou dat er zo uit zien: kippen hebben vleugels want ze zijn vogels. Hier wordt de premisse dat kippen vogels zijn, weggelaten omdat het voor iedereen vanzelfsprekend is dat kippen vogels zijn.

Mensen denken ook vaker in enthymemen dan in syllogismen. Als je alle premissen die je hebt bij een conclusie eerst zou uitspreken, zou de ander al lang weggelopen zijn voordat de conclusie gemaakt is. Hoewel het denken en communiceren in dit soort termen zeker voordelen met zich meebrengt, zijn er natuurlijk ook nadelen. Als de premisse die weggelaten is niet klopt, dan klopt de conclusie ook niet. En als deze premisse niet overeenkomt met de manier waarop gedacht wordt, dan kunnen deze premissen niet getoetst worden op hun waarheid.

Tijdens de dialoog is er een vraag die hier verder op in gaat. Als neveneffect zorgt het ervoor dat deze premissen onder de loep genomen worden.

Tijdens de dialoog worden mensen gevraagd om ervaringen te delen die te maken hebben met het thema van de dialoog. Hoewel het, zoals eerder beschreven, mensen laat inleven in wat de ander heeft meegemaakt en respect voor elkaar voedt, gebeurt er nog meer wanneer ervaringen van verschillende mensen na elkaar worden verteld en deze ervaringen interacteren.

Er wordt tijdens het delen van ervaringen niet alleen maar een ervaring gedeeld door een persoon waarna een ander zijn ervaring mag delen. Tijdens de dialoog zijn mensen nieuwsgierig naar de ervaringen van de ander. Als er een ervaring wordt gedeeld wordt daarop doorgevraagd om zo achter de betekenis van de ervaring te komen.

We nemen als voorbeeld een dialoog dat “zorg” als thema heeft. Een vrouw deelt haar ervaring met de zorg en vertelt dat het slecht gaat met de zorg. Haar moeder heeft net een operatie gehad en het gaat slecht met haar.
Hier zit een enthymeem in verborgen. Haar premisse is dat het met haar moeder, die net een operatie heeft gehad, slecht gaat. Haar conclusie is dat het slecht gaat met de zorg. Hierbij is er nog een premisse verborgen: De zorg is de determinerende factor achter het goed of slecht gaan met haar moeder.

Het is heel goed mogelijk dat deze vrouw het niet doorheeft dat deze premisse hierachter verborgen ligt. Als het goed is zullen de andere mensen nieuwsgierig zijn naar de ervaringen van deze vrouw en zullen ze respectvol doorvragen naar wat deze vrouw allemaal ervaren heeft. Zo niet, dan is de dialoogleider getraind om deze vragen te stellen. Dit zijn vragen zoals: Wat gebeurde er precies? Wat vond je daarvan? Wat voor effect heeft dat op jou gehad?

Het kan zo zijn dat deze verborgen premisse niet helemaal waar is. Het is mogelijk dat de moeder geweldige zorg heeft gekregen, maar dat ze moeite heeft met het aanpassen

aan het feit dat ze door de operatie sommige dingen niet meer kan doen. Of dat de vrouw die het verhaal verteld er zelf niet mee om kan gaan dat haar moeder een operatie moest ondergaan.

Door middel van het doorvragen naar haar ervaring kan er aanspraak worden gedaan op de verborgen premissen die de vrouw heeft die tot haar conclusie hebben geleid.

Er moet geen beeld komen bij de lezer dat er agressief vragen worden gesteld over de mogelijke foute premissen die de vrouw gehad heeft. Het perspectief van de deelnemers wordt altijd gerespecteerd en er kan alleen gehoopt worden dat de vragen voor uitwijding over ervaringen van de persoon zorgen. Ze dieper over het waarom achter de conclusies die ze trekken laten denken.

De vragen zijn niet de enige manier waarop dit gepoogd wordt te bereiken. Er zit ook kracht achter het gezamenlijk delen van ervaringen. Als andere mensen juist positieve ervaringen delen over de zorg, kan deze vrouw in conflict komen met zichzelf. De ervaringen die de andere deelnemers met haar delen komen van hun eigen ervaringen en hiervoor heeft deze vrouw respect, hiermee kan zij zich inleven en weet zij dat deze ervaring deskundig, eerlijk en welgemeend is. Deze tegenstellingen kunnen niet naast elkaar blijven bestaan, daar zijn ze te ingrijpend voor. Zij zal zich dus afvragen waarom deze twee ervaringen met elkaar in conflict zijn en komt zij dichterbij het onderzoeken van haar premissen.

Weer moet er gezegd worden dat het niet het doel is om gezamenlijk tot een conclusie te komen, er zijn geen eisen aan de uitkomsten van een dialoog. Zodra er een eis gesteld wordt, zoals bijvoorbeeld dat iedereen moet nadenken over de mogelijke premissen die hij buitenlaat, komt er een nadruk te liggen op het goed en fout. Het komt dan aan op meningen over: wat is de juiste staat van de zorg? Hiermee wordt de gelijkwaardigheid van de ervaringen die mensen delen tenietgedaan. Om meningen vragen en discussieren over wat de juiste staat van de zorg is heeft ook zijn voordelen, maar dat is voor deze gespreksvorm minder belangrijk.

Wat de dialoog creëert is een veilige omgeving, die het voor mensen mogelijk maakt om vanuit zichzelf deze enthymemen uit te werken en te communiceren. Als dit gebeurt kom je dicht bij jezelf en dicht bij wat zo'n ervaring voor jezelf betekent. Als dit gebeurt, kan dit conflicten opleveren binnen een persoon, of tussen personen. Dit wordt tegengegaan door de regel dat er geen oordelen geveld worden.

Het kan zo zijn dat je deze enthymee bewust hebt gebruikt, of dat je er onbewust aan gedacht hebt, maar door te onderzoeken wat er achter deze enthymee zit zonder te oordelen, komt men dicht bij de waarheid. De deelnemers kunnen zonder schaamte erkennen dat de conclusies die zij getrokken hebben mogelijk niet waar zijn. Ze kunnen zichzelf - en de ander - beter begrijpen.

Dit veroorzaakt een verandering in het beeld dat je bij de ander hebt. Het verandert jouw inzicht in de "discourse communities" van elk ander individu, en het verandert zelfs jouw "discourse community".

Wanneer je een persoon voor het eerst ontmoet, maak je in de eerste paar seconden een beeld in je hoofd van die persoon, een eerste indruk. Dit kan gronden hebben in hoe de ander eruit ziet, in hoe hij zich gedraagt en de eerste woorden die uit zijn mond

komen. Je leidt hieruit af van welke discourse communities hij deel uit maakt. In deze moderne tijd waarin het steeds makkelijker wordt om nieuwe mensen te ontmoeten is dit noodzakelijk geweest.

Maar bij sommige mensen hebben de vooroordelen de overhand gekregen en in de laatste 9 jaar zijn er vooroordelen ontstaan die niet voortvloeien uit objectieve waarnemingen.

Door de ervaringen van de ander te horen en je in te leven in de ander, krijg je een beter begrip voor wat voor discourse communities hij zich bevindt. Doordat je met die persoon een gesprek aangaat, worden de vooroordelen ingekleurd, of zelfs veranderd. Hiermee kun je jezelf verbazen. Je eerste indruk van de persoon wordt uitgedaagd. Je erkent dat de andere persoon een heel mens is.

Niet alleen bij mensen buiten je discourse community wordt dit beeld veranderd. Van mensen waarvan je dacht dat zij deel uitmaken van een homogene discourse community, krijg je ook ervaringen te horen. Een mogelijke uitkomst van de dialoog kan ook zijn om in te zien dat er diversiteit zit binnen een discourse community. Een doel van de dialoog is om diverse mensen bij elkaar te brengen en met welke groep je ook zit, de groep is altijd divers.

Je krijgt meer inzicht in de mensen van zowel je groep als daarbuiten. Je herkent iets. Iedereen vindt wat belangrijk en iedereen vindt iets niet belangrijk. Er zijn overeenkomsten tussen jou en mensen buiten je discourse community en er zijn verschillen binnen je discourse community wat betreft het belang van zaken. Iedereen heeft andere ervaringen gehad en hoewel je je kan inleven in de ander weet je ook dat jij misschien niet zo gereageerd zou hebben. Er is diversiteit overal, en diversiteit is niet altijd een obstakel, maar kan leiden tot een geweldig gesprek.

Door mee te doen aan een dialoog verander je ook jouw discourse community. Door middel van de ervaring van dit gesprek, creër je voor een korte tijd een discourse community binnen de groep. Een community waarin mensen nieuwsgierig zijn, ook al denken ze het te weten. Een community waarin mensen niet oordelen, waar mensen hun ervaringen delen en door middel van de ervaringen van anderen hun enthymemen onder de loep nemen. Een community waarin vooroordelen worden onderzocht en mensen genieten van diversiteit.

Maar dit kan natuurlijk niet verwacht worden van de dialoog. De dialoog is immers alleen dat er, voor heel eventjes, mensen van allerlei achtergronden bij elkaar komen, met elkaar kennismaken en persoonlijke, diepgaande gesprekken met elkaar voeren, zonder dat daar iets uit hoeft te komen. Echter, het participeren aan een dialoog is niet geheel zonder risico: In 2006 heeft 41% van de mensen die deelgenomen heeft aan een dialoog, zijn mening veranderd over het desbetreffende onderwerp.

Met dank aan Saar Francken, Loes de Jong en Twan Bankers

Referenties:

Braet, A. (2007) *Retorische Kritiek: Overtuigingskracht van Cicero tot Balkenende* Den Haag: Sdu Uitgevers.

Slenders, J., Plokhooij, O., Driessen, D., Verstraten, A., Mittelmeijer M. en Van Steen, E. (2008) *Vlinderlijke Eenvoud, Vlinderlijke kracht* Nationale Coördinatie Dag van de Dialoog.

Tonkens, E. H., Koffijberg, J.A., Enthoven, M., M.m.v. Hoijtink, M.A., (2006) *Praten helpt: Evaluatie van de Dag van de Dialoog in Amsterdam*